

דרשה בבית הכנסת, לפרשת מטות-מסעי תשס"ז

במדבר לה, לב-לג: ולא תקחו כפר לנזס אל עיר מקלטו לשוב לשבת בארץ עד מות הפה: ולא תחניפו את הארץ אשר אתם בה כי הדם הוא יחניף את הארץ ולא יכפר לדם אשר שפך בה כי אם בדם שפכו:

פסוקים אלה שבפרשתנו, פרשת מסעי מעוררים כמה קשיים.

מה זה יחניף?

רש"י מפרש אל נכון, ירשיע (בעקבות אונקלוס שترגם 'יחייב').

אך איך 'יחניף' זה ירשיע? פשוט. יחניף = יהפוך לחנף. לפי דרכו של בניין הפעיל, הבניין הגורם.

'חנף' הוא מי שאין תוכו כבדו, שמתנהג בחנופה, פניו יפים, והכיעור בפנים.

אך איך הדם יהפוך את הארץ לחנפה?

זאת אפשר ללמוד מדברי אלהים לקין אחרי רצח הבל (בראשית ד, י-יא):

ויאמר מה עשית קול דמי אחיך צעקים אלי מן האדמה: ועתה ארוור אתה מן האדמה אשר פצתה את פיה לקחת את דמי אחיך מידך:

חנופה זו גורמת לארץ להישחת ולהיענש בחטא האדם, כפי שאנו לומדים בסיפור המבול (בראשית ו, יא-יג):

ותשחת הארץ לפני האלהים ותמלא הארץ חמס: וירא אלהים את הארץ והנה נשחטה כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ: ויאמר אלהים לנח קח כל בשר בא לפני כי מלאה הארץ חמס מפניהם והנני משחיתם את הארץ.

לפי חז"ל הארץ נענשת מפני שהיא דומה למינקת שאחראית לילד קטן, ונענשת אם לא שמרה עליו כראוי. גם במקומות אחרים מוצאים אנו שחז"ל מייחסים לארץ אישיות משלה, אף במקומות שבפשט המקראות הדבר גלוי הרבה פחות. כך מייחסים הם לה מעין מרד בזמן מעשה בראשית, ואף התייצבות לצד ישראל בניסיון למתק את הגזירה ולהביא את המשיח כאשר

מסתבר שהמלך חזקיהו שהיה מיועד להיות משיח, לא עמד במשימתו. שאז פתחה היא את פיה ואמרה שירה במקומו (סנהדרין לז ע"ב, צד ע"א).

אישיותה של הארץ מפותחת עוד יותר בספרות הקבלה, שבה היא קשורה לשכינה ולכנסת ישראל.

אך מן הפסוקים של פרשתנו, שבהם פתחנו, עולה גם קושי נוסף: איך הפסוק 'וְלֹא־אָרֶץ לֹא יִכָּפֵר לְדָם אֲשֶׁר נִשְׁפָּךְ בָּהּ כִּי אִם בְּדָם שֶׁכֹּו', מובא כטעמו של הפסוק שלפניו: וְלֹא תִקְחוּ כֹפֶר לְנוֹס אֶל עִיר מְקַלְטוֹ לָשׁוּב לְשִׂבְתָּ בְּאֶרֶץ עַד מוֹת הַכֹּהֵן: איך אפשר להמיר שפיכת דם במנוסה לעיר מקלט?

אומנם עניין עיר מקלט נראה כסובלימציה משפטית, ושינוי של המצב הקמאי, כאשר מובא בחשבון גם חוסר כוונת הזדון של הרוצח בשגגה, אך גם כך צריך הדין החדש צריך לענות במשהו על המצב הבסיסי, והפסוק המנמק צריך להתאים לדין המנומק.

צריך לומר אפוא שאף המנוסה לעיר המקלט יש בה בחינת מוות, ואכן היציאה ממנה כרוכה במוות, מותו של הכהן הגדול.

נוסף על כך, אם כדי להימנע מהחנפת הארץ בורחים לעיר המקלט, מסתבר שעיר זאת איננה באמת חלק מן האדמה. עיר המקלט יכולה להיות קדושה ואלהית, אבל היא איננה חלק מחיי האדם בעולם הזה, שגורלו היא האדמה.

האדם נקרא על שם האדמה, שממנה נברא, ואל אמו זו עתיד הוא גם לשוב.

ואמרו חז"ל: 'אמר רבי אלעזר כל אדם שאין לו קרקע אינו אדם שנאמר השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם.' (יבמות סג ע"א).

עיר המקלט אינה אדמה כבר בעצם היותה עיר, מקור מנוכר לאדמה.

זאת אפשר ללמוד גם מדין היובל, שלפיו בית שבעיר הוא נחלת הקונה בכסף, ולא בגורל: פרשת בהר (ויקרא כה, ל): '... וְקָם הַבַּיִת אֲשֶׁר בְּעִיר אֲשֶׁר לֹא לְוָ\ {לְוָ\} חֶמֶה לְצַמִּיתָת לְקַנָּה אֹתוֹ לְדֹרֹתָיו לֹא יֵצֵא בַיָּבֵל'.

יתר על כן, ערי המקלט הם ערי מושב הלויים שאין להם חלק ונחלה ואחווה עם בני ישראל. לעובדה זו יש פנים מאוד חיוביות, הלויים, ה' הוא נחלתם. אך מצד שני הם מנויים יחד עם שאר חסרי קרקע, גר יתום ואלמנה.

לפי הקבלה הלויים הם בחינת דין, ואף דומה שאפשר להבחין במעמד גם בחינת רוצח שגלה לעיר מקלטו. הרי ב"ברכת" יעקב לבניו, משתמע הסבר כזה למציאות שבה אין ללוי נחלה, כאומו:

בראשית מט, ה-ז: שְׁמַעוֹן וְלֵוִי אֶחָיִם כָּלֵי חֶמְסִם מְכַרְתֵּיהֶם: בְּסֻדָּם אֵל תָּבֹא נַפְשִׁי בְּקִקְלָם אֵל תַּחַד כְּבִדִּי כִּי בְּאָפֶם הָרְגוּ אִישׁ וּבְרִצְנָם עָקְרוּ שׁוֹר: אָרוּר אָפֶם כִּי עָז וְעִבְרָתָם כִּי קִשְׁתָּה אֶחְלָקָם בְּיַעֲקֹב וְאֶפְיָצִים בְּיִשְׂרָאֵל:

דברי יעקב אינם מנוסחים כברכה, איפכא מסתברא. משה לעומת זאת את מיטב ברכתו מעניק ללוי. אך גם שם מסתבר שאת נחלתם רכשו, ואם נחלת השדה איבדו הלויים, דווקא במעשים של הרג:

דברים לג, ט: הָאֵמַר לְאָבִיו וּלְאִמּוֹ לֹא רְאִיתִיו וְאֵת אָחִיו לֹא הִכִּיר וְאֵת בְּנוֹ לֹא יָדַע כִּי שָׁמְרוּ אֶמְרֹתָי וּבְרִיתִי יִנְצְרוּ:

כאן רומז משה בוודאי לנקמת הלויים בעובדי העגל, כפי שאמר שם (שמות לב, כט): וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה מִלֹּא יָדַכֶם הַיּוֹם לִידּוֹד כִּי אִישׁ בְּבָנוֹ וּבְאָחִיו וְלִתְּת עֲלֵיכֶם הַיּוֹם בְּרָכָה:

וגם פינחס, כידוע, קיבל את ברכתו באופן דומה, בהריגת זמרי בן סלוא.

כדאי להבהיר גם את עניינו של הגולה לעיר מקלט בעיון בעונשו של קין, אב כל הרוצחים. שגם הוא לא נהרג אלא גלה, כמו שנאמר:

בראשית ד, יב-יד: כִּי תַעֲבֹד אֶת הָאֲדָמָה לֹא תִסֹּף תֵּת כֹּחָהּ לָךְ נָע וְנָד תִּהְיֶה בְּאֶרֶץ: וַיֹּאמֶר קַיִן אֵל יִדּוֹד גָּדוֹל עֲוֹנִי מִנְשׂוּאָה: הֵן גֵּרְשֵׁת אֶתִּי הַיּוֹם מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה וּמִפְּנֵיהָ אֶסְתַּר וְהִיִּיתִי נָע וְנָד בְּאֶרֶץ וְהָיָה כָּל מְצָאֵי יְהִרְגֵנִי:

קין, שהיה עובד אדמה, גלה למקום שאינו אדמה, שנאמר:

(טז) וַיֵּצֵא קַיִן מִלְּפָנֵי יְדוֹד וַיֵּשֶׁב בְּאֶרֶץ נוֹד קְדָמַת עֵדֵן:

'ארץ נוד' לפי שמה, אינה ממש ארץ, אלא מקום של נדודים.

אך גם שם לא יכול היה קין להישאר, ודומה שאחר כך גלה לעיר מקלט:

(יז) וַיֵּדַע קַיִן אֶת אֲשֶׁתוֹ וַתֵּהָרַ וַתֵּלֶד אֶת חָנוֹךְ וַיְהִי בְּנֵה עֵיר וַיִּקְרָא שֵׁם הָעֵיר כְּשֵׁם בְּנוֹ חָנוֹךְ:

זה פסוק מפתיע וקשה. מה ראה קין, האדם השלישי בעולם, לבנות עיר? אין זאת אלא שבנה לו עיר מקלט.

גם קריאת שם העיר בשם בנו חנוך, אינה מסתברת בקלות. דומה שכאן נכון מאוד להזקק לפירוש רש"י שאומר שקין קרא את העיר 'לזכר בנו חנוך'. כלומר שחנוך כבר מת. איך מת? אפשר אולי לשער, וזאת השערה בלבד, שחנוך זה היה בבחינת כהן העיר, שהרוצח נטהר במיתתו, שהרי לפני שהוקדשו הכוהנים היתה העבודה בבכורות, וחנוך היה בכורו של בכורו של אדם (אגב, גם בכורו של בכורו של יעקב אבינו, בנו הבכור של ראובן, נקרא בשם חנוך). ועוד אפשר להעלות על הדעת שהשם חנוך בא לציין את חנוכתה של אותה עיר, שאולי נחנכה באופן דומה לחנוכתה של יריחו על ידי חיאל בית האלי, שייסד את העיר בבכורו.

מכל מקום, מפסוקי עיר מקלט לומדים אנו שהאדמה היא חיי האדם, חלקו נחלתו וגורלו. כך תתיישב תמיהה נוספת הקשורה לפסוקים שבהם פתחנו. מיד אחריהם מסופר על טענתם של בני יוסף בעניין בנות צלפחד. וקשה, מדוע בחרה התורה לספר זאת כאן, ולא בפרשת פינחס, מיד אחרי סיפור בנות צלפחד? הרי זה המשך של אותו סיפור, ולמה להפסיק בין חלקיו ולהכניס באמצע הרבה דברים אחרים?

קושי זה ייפטר אולי, אם נראה שטענת בני יוסף קשורה ממש לעניינו, עניין עיר המקלט, שמבטא כאמור את הזיקה העמוקה בין האדם לאדמה.

שהרי על כך מתבססת טענתם של בני יוסף:

במדבר לו, ד: וְאִם יִהְיֶה הַיָּבֵל לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל וְנוֹסְפָה נְחֻלָּתָן עַל נְחֻלַּת הַמַּטֵּה אֲשֶׁר תִּהְיֶינָה לָהֶם וּמְנַחֲלַת מַטֵּה אֲבֹתֵינוּ יִגְרַע נְחֻלָּתָן:

הנחלה היא גורל האדם, לא בכדי נחלקה הארץ בגורל, ולפי סיפור זה מסתבר שהיא חשובה יותר אף מבחירה חופשית של בן הזוג.

ימינו עתה ימים קשים הם של תקופת בין המצרים, שבהם נזכרים אנו איך נעקרנו מנחלתנו ויצאנו לגולה. גם הזיכרון הקרוב אינו קל. בשנה שעברה התחוללה בימים אלה מלחמת לבנון השנייה, ובשנה שלפניה, ההתנתקות, כביכול התנתקות מגורלנו.

אך גם נחמה עוד צפויה, מיד אחרי שלושת שבועות בין המצרים, בשבע הפטרות הנחמה, המלאות מלים נהדרות של חיבור ישראל לארצו וגורלו.

שבת שלום ומבורך